

Quo vadis, polska socjologia migracji? Specyfika subdyscypliny w świetle nowych trendów i wyzwań

KATARZYNA ANDREJUK, ALEKSANDRA WINIARSKA

Po raz kolejny w „Studiach Migracyjnych – Przeglądzie Polonijnym” ukazują się teksty będące pokłosiem sesji tematycznej poświęconej socjologii migracji, która odbyła się podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego PTS w Warszawie. Sesję zorganizowała ponownie Sekcja Socjologii Migracji, która istnieje od 2019 roku. Sekcje są podstawowym sposobem stowarzyszania się socjologów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego wokół określonych tematów i nurtów badawczych. Wcześniejszy numer poświęcony tej tematyce ukazał się w 2020 roku. We wstępie sporo miejsca poświęciliśmy wówczas przemianom socjologii migracji w dobie kryzysów, w szczególności pandemii Covid-19. Obecnie mamy doskonałą okazję, aby dodać ciąg dalszy do wcześniejszych analiz. To jest ważne, ponieważ ostatnie lata były bogate w wydarzenia przełomowe dla procesów migracyjnych. Poniższy tekst jest kontynuacją tamtych rozważań na temat kondycji polskiej socjologii migracji, trendów i wyzwań tej subdyscypliny oraz jej przyszłości. Obecna specyfika socjologii migracji w Polsce jest wynikiem głębokich przemian, które dokonały się w ostatnich latach w zakresie migracji do Polski oraz z Polski. Ale nie można ignorować też innego wymiaru tych przemian: przechodzących od paru dekad transformację uwarunkowań polskiego życia akademickiego.

Artykuły złożone do numeru podejmują szerokie spektrum tematów migracyjnych, i jest to bardzo istotny wyróżnik tego zbioru. Pozwalają one ukazać wszechstronność, ale też specyficzne unikalne cechy polskiej socjologii migracji pojawiające się przy całym jej tematycznym zróżnicowaniu. Mimo różnorodności tematów badań, cechy, kontekst i źródła polskiej socjologii migracji są bardzo wyraźne. Skromna pojemność tego

tekstu, który ma charakter wstępny i wprowadzający, usprawiedliwia pominięcie wielu szczegółowych determinant rozwoju omawianej subdyscypliny. Daje jednak możliwość zarysowania głównych uwarunkowań polskich studiów nad migracjami prowadzonych przez socjologów. Poniżej skupimy się na trzech kategoriach okoliczności, które rzutują na współczesną socjologię migracji w Polsce: po pierwsze, na globalnych trendach w zakresie badań migracyjnych; po drugie, na specyficznych lokalnych (polskich) trendach w studiach nad migracjami; oraz po trzecie, na tym jak neoliberalne polityki akademickie przekładają się w unikalny sposób na opisywane tu pole badań.

Europejskie przemiany socjologii migracji

Obecnie trudno sobie wyobrazić badania prowadzone w całkowitym odcięciu od możliwości, które daje Internet albo badania ignorujące to, jak przestrzenie wirtualne wpływają na praktyki transnarodowe. Na europejskich (a nawet globalnych) badaniach migracji odcisnęła piętno **głęboka mediatyzacja** (Hepp 2020): zapośredniczenie różnych sfer życia społecznego przez interakcje online, w tym media społecznościowe. Cyfryzacja jest trendem obecnym w badaniach polskich, ale też europejskich i globalnych. Cyfryzacja jest widoczna w kontekście metod badawczych, jak i analiz substancyjnych. Przyczyniło się do tego życie online za czasów pandemii Covid-19 i obostrzeń społecznych, ale sam trend ma głębsze podłoże i w związku z tym bardziej trwały charakter. Badania prowadzi się z wykorzystaniem Internetu (np. wywiady przez Zoom lub Google Meet) albo w Internecie. Coraz ważniejszą metodą badawczą staje się analiza treści pozostawianych online, między innymi w mediach społecznościowych. Jest to podejście konieczne i niezbędna zmiana, ponieważ do Internetu przenoszą się ważne interakcje społeczne, w szczególności te realizowane w wymiarze transnarodowym. Polecamy dwa teksty tego numeru, które poświęcają szczególną uwagę cyfrowym wymiarom życia społecznego imigrantów: artykuł Tatiany Kanasz *Socjologia tęsknoty w badaniach migracyjnych: społeczne uwarunkowania emocji z perspektywy studium białoruskich emigrantów* oraz artykuł Olgi Wanickiej, *Infrastruktura migracyjna w Polsce i jej wielowymiarowość na przykładzie filipińskiego vloga YouTube*. Warto przy tym zaznaczyć, że oprócz badań jakościowych wykorzystujących lub analizujących interakcje online, ważnym punktem odniesienia stają się duże zbiory danych online (big data). Dostarczają cennych informacji o procesach migracyjnych, niedostępnych w żaden inny sposób, ale stanowią też źródło nowych wyzwań etycznych i metodologicznych. W następnych latach socjologia migracji będzie zmierzać w kierunku odnalezienia odpowiedzi na te pytania, w miarę wzrostu znaczenia cyfrowych światów społecznych, big data i narzędzi sztucznej inteligencji.

Przemiany związane z intensywną cyfryzacją badań społecznych przeplatają się z przemianami, które dotyczą ponownej konceptualizacji i krytycznej reinterpretacji konwencjonalnie używanych pojęć oraz perspektyw badawczych. Kluczowym trendem

jest właśnie „**zwrot refleksyjny**” w badaniach migracyjnych, któremu poświęcona jest najbliższa konferencja IMISCOE¹ – dużej międzynarodowej organizacji skupiającej badaczy migracji w Europie. Zwrot refleksyjny skłania do problematyzowania i redefinicji podstawowych pojęć, których używają badacze i które obarczone są pewnymi uproszczeniami i schematami poznawczymi. Tradycyjnie stosowane terminologie i koncepcje normalizują wizje świata osadzone w utrwalonych, rzadko podważanych politycznych światopoglądach. Problematyzowanie pojęć skłania do głębszego zastanowienia się nad kwestią granic i ich przekraczania, które obecnie nie są już rozumiane wyłącznie jako granice państw. Unia Europejska i inne organizacje ponadnarodowe, zrzeszające kraje w określonych regionach, nadają własne polityczne i instytucjonalne znaczenie granicom, a zatem również praktykom wykluczania i przyjmowania do wspólnoty. Kluczowe dla naszej subdyscypliny pojęcia migracji, migrantów czy uchodźców również podlegają obecnie kwestionowaniu i wskazuje się na ich ideologiczne konotacje (Dahinden 2016). Podkreśla się różnorodność form uchodźstwa i przeplatanie się mobilności uchodźczej z innymi typami mobilności; badania funkcjonują w sytuacji mało definitywnych rozróżnień i rozmaicie rozumianych podstawowych pojęć. Ta skłonność do kwestionowania zastanych pojęć będzie w następnych latach, a może dekadach, wyznaczać kierunki rozwoju subdyscypliny również w Polsce. Jednak na poziomie lokalnym (krajowym) warto też zwrócić uwagę na swoiste trendy wynikające z sytuacji polityczno-społecznej i gospodarczej.

Ta ostatnia zmiana pośrednio wskazuje na jeszcze jeden ważny trend. Jest nim coraz ściślejsze powiązanie polskiej socjologii migracji z anglosaskimi koncepcjami w zakresie socjologii i badań migracyjnych. Ma to swoje źródła między innymi w obowiązkach publikacyjnych i grantowych, które kładą nacisk na publikowanie w anglojęzycznych periodykach naukowych. Jednocześnie pojawia się wymóg odwoływania się do ram konceptualnych, które są znane i akceptowane przez międzynarodowych recenzentów projektów badawczych i poszczególnych artykułów. Celem jest funkcjonowanie w międzynarodowym obiegu nauki. Z drugiej strony, niebezpieczeństwem tej sytuacji może stać się osłabienie dążeń do budowania teorii i samodzielnych innowacyjnych ram konceptualnych, a także rzadsze, mniej chętne odwoływanie się do polskich prac badawczych o dużej wartości poznawczej, lecz funkcjonujących głównie lokalnie.

Polskie przemiany socjologii migracji

Współczesna polska socjologia migracji bacznie przygląda się licznym kryzysom, które stanowią kontekst wartościowych badań. O **znaczeniu kryzysów** dla rozwoju polskiej socjologii migracji pisaliśmy już w poprzednim artykule (Andrejuk, Winiarska 2020). Kluczowe znaczenie miał Brexit, który wywarł wpływ na sytuację najliczniejszej

¹ „Migration as a Social Construction: A Reflexive Turn”, 2024

społeczności imigrantów polskich w Europie, oraz pandemia, która wpłynęła na procesy migracyjne w skali zarówno regionalnej, jak i globalnej. Ten kryzysowy kontekst zarysowuje się w tekście Małgorzaty Dziekońskiej i Katarzyny Winieckiej *Everyday Life in Great Britain and Poland During the Covid-19 Pandemic and Brexit*. Ale nie są to jedyne sytuacje o charakterze kryzysowym. Również obecne przemiany procesów migracyjnych do Polski to konsekwencja przede wszystkim kilku zbiegających się w czasie kryzysów. Coraz więcej uwagi poświęca się kryzysowi na granicy polsko-białoruskiej, przez którą stworzono nielegalny szlak dla imigrantów z państw Azji i Afryki. Obrazuje to choćby numer specjalny „Studiów Migracyjnych – Przeglądu Polonijnego” o sytuacji na granicy polsko-białoruskiej (Nr 3 (189) / 2023). Przede wszystkim jednak pełnoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę w 2022 roku sprawiła, że do Polski trafiła liczna grupa uchodźców (a przede wszystkim uchodźczyń) z Ukrainy. Ponadto wcześniejszy kryzys polityczny w Białorusi – sfalszowane wybory prezydenckie, masowe protesty i represjonowanie opozycji – sprawił, że w 2020 roku do Polski przybyła duża grupa migrantów uciekających z tego sąsiadującego państwa.

Bez wątplenia migracja z Ukrainy (w tym migracje uchodźców) stała się fundamentalnym tematem polskiej socjologii migracji, podejmowanym z perspektywy jakościowej, ilościowej oraz instytucjonalnej, analizowanej pod kątem problematyki wewnątrz społeczności, jak też postaw i działań Polaków wobec Ukraińców. Ale to nie może przesłaniać faktu, że coraz częściej w badaniach i analizach uchwycone jest rosnące zróżnicowanie migracji do Polski. Zainteresowania badaczy migracji są coraz bardziej **rozległe i nie ograniczają się do dominującej liczebnie grupy ukraińskiej**. Dzięki temu powstają analizy np. migracji Białorusinów do Polski (por. Tatiana Kanasz, *Socjologia tęsknoty w badaniach migracyjnych: społeczne uwarunkowania emocji z perspektywy studium białoruskich emigrantów*, w tym numerze), migracji z Filipin do Polski (por. Olga Wanicka, *Infrastruktura migracyjna w Polsce i jej wielowymiarowość na przykładzie filipińskiego vloga YouTube*, w tym numerze), czy migrantów z Kirgistanu w Polsce (por. Barbara Bossak-Herbst, *Dual Enclivity and Nomadicity. Life Trajectories of Kyrgyz Horse Racing Riders Working in Poland*, w tym numerze). Co więcej, wydarzenia w Ukrainie i w Białorusi przyczyniły się do odejścia od traktowania imigrantów z obszaru postsowieckiego jako monolitu, który może być badany i analizowany w ramach jednej kategorii badawczej. W obecnej sytuacji geopolitycznej trudno sobie wyobrazić badania, które np. opowiadałyby o podobnych doświadczeniach migrantów z Ukrainy i Białorusi w Polsce. Dzieje się tak mimo że przed 2020, a zwłaszcza przed 2022 rokiem, uwarunkowania instytucjonalne tych migracji były podobne (np. ustalono takie same zasady uproszczonego przyjmowania migrantów krótkoterminowych do pracy). Ostatnie lata wymuszają traktowanie każdej z tych zbiorowości oddzielnie, z uwagi na ich kontrastujące doświadczenia i okoliczności. Spodziewamy się, że ten kierunek zmian będzie kontynuowany.

Rozwój gospodarczy i przemiany rynku pracy wpływają nie tylko na wzmożenie migracji z państw trzecich do Polski, ale również na mechanizmy i wzory mobilności

międzynarodowej z Polski. Wynagrodzenia i style życia w Polsce i innych krajach Unii wyrównują się, co ma przełożenie na procesy emigracji. Migracje o charakterze ekonomicznym ustępują bardziej złożonym motywacjom mobilnych Polaków, którzy wyjeżdżają do innych krajów coraz częściej jako mobilni profesjonalści lub cyfrowi nomadzi. W rezultacie badacze odchodzą stopniowo od portretowania diaspory polskiej jako tęskniących za ojczyzną wychodźców, politycznych lub ekonomicznych. **Nowi migranci z Polski** postrzegają bycie za granicą jako element nowego stylu życia i samorealizacji (*lifestyle migration*). Jednocześnie sukcesy gospodarcze wskazują, że mechanizmy, które leżą u źródła nowych trendów w badaniach socjologów migracji, nie ograniczają się do aspektów kryzysowych. Popularność migracji do Polski to również wynik sukcesu ekonomicznego ostatnich dekad oraz chłonności polskiego rynku pracy. Sprawia to, że jest on coraz bardziej otwarty na cudzoziemców, a wręcz stają się oni niezbędnym składnikiem gospodarczego sukcesu kraju.

Kapitalizm akademicki i przemiany socjologii migracji

Przemiany współczesnych uczelni wpływają na kariery zawodowe ich pracowników, czyli na to, kto projektuje badania, prowadzi je oraz interpretuje wyniki. W szczególności sposób rzutuje to na badania migracyjne. Podłoże i charakter tych zmian instytucjonalnych trafnie opisuje koncepcja kapitalizmu akademickiego. Charakteryzuje ona współczesne uczelnie jako przedsiębiorstwa zorientowane na zysk w obszarze edukacji oraz badań, działające pod presją finansową, administracyjną oraz ideologiczną, nastawione na maksymalizację dochodów i rozwoju (Jessop 2018). Wyłanianie się kapitalizmu akademickiego i neoliberalne zarządzanie jednostkami badawczymi, w tym uniwersytetami, przekłada się na okoliczności kluczowe dla badań naukowych: umiędzynarodowienie oraz konkurencję o krajowe i europejskie granty badawcze.

Coraz więcej badaczy migracji afiliowanych w polskich uczelniach pochodzi z innych krajów. Do Polski trafiają laureaci prestiżowych grantów i programów stypendialnych, którzy wybrali polskie jednostki jako miejsce realizacji swoich badań. Ponadto polskie uczelnie przyciągają wielu zagranicznych studentów: niektórzy wybierają pracę akademicką po zdobyciu dyplomu i prowadzą badania między innymi obejmujące różne aspekty życia cudzoziemców w Polsce. Co więcej, część badań nad migracjami realizowanych jest we współpracy międzynarodowej, a materiał empiryczny jest analizowany oraz interpretowany przez badaczy wywodzących się z różnych kultur. **Umiędzynarodowienie badań oraz umiędzynarodowione strategie zatrudniania** umożliwiają opisywanie kontaktów kulturowych i społecznych, będące rdzeniem badań migracyjnych, z perspektywy zarówno wewnętrznego uczestnika, jak i zewnętrznego obserwatora. Badania społeczne nieuchronnie zawierają elementy subiektywizmu; można jedynie podejmować starania, aby uzyskać jak najpełniejszy obraz dzięki wielostronności perspektyw rekompensującej selektywność pojedynczych

punktów widzenia. Badacze reprezentujący różne kultury lub badacze o pochodzeniu migracyjnym wnoszą nową perspektywę badawczą, często analizując procesy migracyjne przez pryzmat przeżyć osób mobilnych, oferując w badaniach migracyjnych unikalny ogląd wynikający ze specyficznego doświadczenia.

*

Sposoby prowadzenia badań społecznych zmieniają się w czasie: odzwierciedlają nowe wyzwania społeczne, nowe trajektorie kariery badaczy i ich uwarunkowania. Akurat w przypadku socjologii migracji zmiany są szczególnie dynamiczne i rozległe. Pokazują, że druga i trzecia dekada XXI wieku stanowią moment zwrotny dla tożsamości dyscypliny.

Podjęciu nowych tematów w studiach migracyjnych musi towarzyszyć refleksja nad kondycją dyscypliny / subdyscypliny naukowej. Te rozważania mają na celu dostrzeżenie i lepsze zrozumienie fundamentalnych przekonań, wartości, którymi kierują się naukowcy, powszechnie przyjętych sposobów ujmowania rzeczywistości społecznej. Taka samoświadomość akademicka pomaga nam w byciu lepszymi, bardziej uważnymi badaczami i w stawianiu jak najtrafniejszych diagnoz społecznych.

Bibliografia

- Andrejuk Katarzyna, Winiarska Aleksandra (2020), „Socjologia migracji przed pandemią i w czasach pandemii – „nowa generacja” teorii migracji i adaptacji w kontekście współczesnych wyzwań badawczych”, *Studia Migracyjne–Przegląd Polonijny* vol. 4 (178), 7–16.
- Bossak-Herbst Barbara (2024), “Dual Enclivity and Nomadity. Life Trajectories of Kyrgyz Horse Racing Riders Working in Poland”, *Studia Migracyjne–Przegląd Polonijny*, vol. 1 (191).
- Dahinden Janine (2016), „A plea for the ‘de-migrantization’ of research on migration and integration”, *Ethnic and Racial Studies*, 39(13), 2207–2225. <https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1124129>.
- Dziekońska Małgorzata, Winiarska Katarzyna (2024), „Everyday Life in Great Britain and Poland During the Covid-19 Pandemic and Brexit”, *Studia Migracyjne–Przegląd Polonijny* vol. 1 (191).
- Hepp Andreas (2020), *Deep Mediatization*, Routledge, London & New York 2020.
- Jessop Bob (2018), On academic capitalism, *Critical Policy Studies*, vol. 12:1, s. 104–109, DOI: 10.1080/19460171.2017.1403342
- Kanasz Tatiana (2024), „Socjologia tęsknoty w badaniach migracyjnych: społeczne uwarunkowania emocji z perspektywy studium białoruskich emigrantów”, *Studia Migracyjne–Przegląd Polonijny*, vol. 1 (191).
- Wanicka Olga (2024), Infrastruktura migracyjna w Polsce i jej wielowymiarowość na przykładzie filipińskiego vloga YouTube, *Studia Migracyjne–Przegląd Polonijny*, vol. 1 (191).